ОВНЬО ЛЬО ВАКАЛ, КАМАТАН…

Тодор Коруев

Добри думи след моята публикация „Овньо льо вакал, каматан…“ в Rhodopica (списание, излизащо в Смолян) ме поощриха да продължа да се ровя в стари книги, вестници и списания, разказващи за овцевъдството в Средните Родопи, да надничам в архивите с документи и спомени от славното време на огромните билюци с овце, пасли зиме в Беломорието, лете в планината, да се вглеждам в родовата история, тъй като прадядо ми Ташо Герджик кехая и дядо ми Тодор Коруев (Бен Коруолу) са едни от родопските хас „тьожки кехаи“.

Отварям Български етимологичен речник, том II (1979). Ето какво намирам в академичното издание за думата „кехая“:

кехая̀ остар. нар. ’главен овчар; овчар; селски глашатай; надзирател; стопанин на голямо стадо овце’, **кехѐ** (Чепино), **кяя, кея** (Долновардарско), — Произв.: *енкехая* диал. остар. ’опитен и богат с овце овчар, избран за помощник на кехаята’ (тур. *en* (вж. *ен*[2]) и *kâhya*); *капу̀-кехая̀* книж. остар. ’представител на високопоставено лице’ (тур. *kapi kâhyasi* ’служител, чиновник комуто е поверена служба в представително учреждение’); *ян кехая̀* (преосмислено на бълг. почва, вж. *ен-кехая*); *кехайо̀в, кехайо̀вица, кехаѝца* ’богата жена на голям овчар’ (Странджа), *киенѝца* ’жена на кехая’ (Желязна, Троянско), *кехаѝцки* (Странджа) (със *ск* > *цк* в говора), *кехайскѝ* диал., *кехайло̂к* ’стадо овце, за което в миналото е отговарял един кехая’ (Средни Родопи), *кехайлъ̀к* (Ксантийско) (тур. *kâhyalik* ’длъжност на главата на еснаф; заплата на кехая’), *кехаю̀вам*; *накехаю̀вам се* диал.; *подкехая̀* ’втори овчар след кехаята’, *покехаю̀вам*; ЛИ: *Кехайо̀в* (Изт); *Кехая,* с. в Сярско. — Чрез тур. диал. *kehaya,* книж. *kâhya* ’домакин в богатска къща; главен на даден еснаф; кехая’, книж. остар. *kedhuda* от перс. *kethudā* < *kedhudā* (от *ked* ’къща’ и *huda* ’господар’), вж. Ст. Младенов ГСУ–ИФФ, 22, 1927, 26; Škaljić 186. Обликът *кяя* е от тур. книж. *kâhya* с изпадане на *х* и контракция, а *kexè* от тур. *kâhyè*; заето и в срхр. *ћеја*, нгр. *κεχαγιάς*, арум. *kihaĭé,* рум. *chehaiá* ’митничар; пощенски началник; интендант на паша или на везир’.

Семантичният кръг на думите не е малък: отговорник на стадо, стопанин на къща, глава на даден еснаф, представителен чиновник, селски глашатай, надзирател и т.н. Обединяващото за всички тези значения по някакъв начин е свързано с отговорност и представителност, неща от важност за родопските кехаи. Както и да се е пренасяло това слово от персийски през турски, както и да се е употребявало в гръцки, румънски, сръбски и хърватски, намерило си е похлупака в българския език. Етимологията се разхожда от език в език със самочувствие, защото само тя владее правилата, по които думите преминават граници без паспорти, мита и акцизи и се наместват в чужда реч като кукувица в нечие гнездо. Етимологията обаче не познава страстите. Не е по силите й да възкреси славата на една или друга дума, да спре играта на времето с думите. Думите простичко си отиват, минават в запаса. Кому е потребно да ги пъди, да ги уволнява, да ги забранява. Те сами се оттеглят, защото са останали без съдържание. Изпразнили са се. Кехаите в Родопите се накехаюваха. Няма го кехаята, няма я думата. Остава само сянка от нея.

Ще ми се да възкреся сянката, поне дотолкова, та младите да научат, че с тази дума са се наричали опитни и състоятелни овчари, които са отглеждали огромни стада и са част от тия, които са градили великолепието на родния ни край. И в това четиво се опитвам да очертая каква-годе роля са играли те в някогашна Родопа.

От сянката е останала следа – фамилията Кехайови, която мнозина носят. Знам поне двама, които я притежават. Единият беше Георги – легендата на българското цирково изкуство, чийто живот премина в 35 страни на пет континента, основател на славната трупа акробати „Кехайови“ със световно постижение: салтомортална колона на 7 човешки ръста. Родом е от Асеновград. Другият е доктор медик, нашият земляк Андрей – нещо като кехая на лекарите у нас (шеф на Българския лекарски съюз). Виж по-горе: „главен на даден еснаф“. Познавах и един Каракехайов (кехая, но по-тъмничък), партизанин, полковник, подковаваше офицерите в политиката, написа мемоари. Родом от Чокманово. И в моя роден Момчилград имаше Каракехайовци, пак чокманци.

Среднородопски овчар

Ровя се в суховата етимологическа справка, а в главата ми се набива песен:

Кехайо, наша доржево,
врит сюриине торнаха
нах високата планина,
наша сюрийка остана
в равното поле широко…

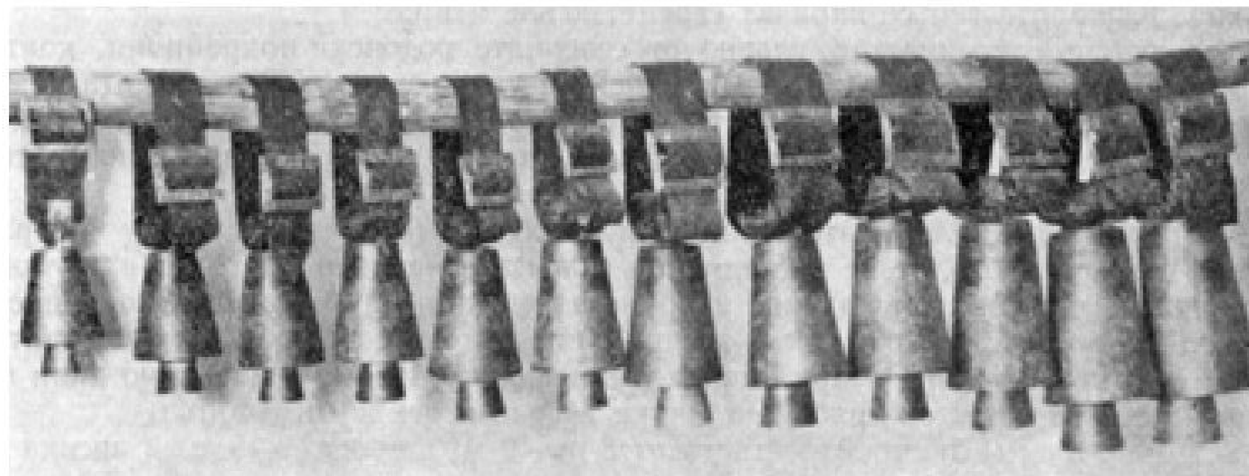
Забележете, кехаята е „доржава“, т.е. държава, и още господар, издръжник, сиреч той е всичко – алфата и омегата – за тия, които работят за него и които изхранва. Защо ли не го сравняват с цар, а с държава? Държавата все си е нещо дручко…

Ако някъде у нас все още отглеждат овце и се чуват звънците им – това са татралки и чанчета, те жалко имитират някогашната звучност на планината, доволно населена от стада. Иначе татралки и чанове днес могат да се видят (и да се чуят) в експозициите на етнографските музеи, в т.нар. битови стаи и кътове в някои къщи и най-често те са добавка за разкош в интериора на хладни механи и крайпътни ханове, подходящи за мухабети и чевермеджийство, пък и за заснимане на клипове с родопски народни песни.

Някога чановете и тюмбелеците са били необходимост – връзвали се, за да очертават със звука си къде се намира стадото. Сиреч те дават важна информация на околните – дали е стадото наедно, или е пръснато, има ли изоставащи овце. В овчарските нощи звънците издават опасността от хищници, били те четириноги или двукраки. Но работата не е само до обозначаване на стадото, не е само до озвучаване на пасането. Общуването на овчаря със стадото не е обикновен контакт, овчаря не го удря чекмедже в корема, както е с някои други занаятчии под покрив и с бездушните службаши. „Той давал душата си за него, то му било и хлябът, и славата, и гордостта. Той искал стадото му да говори, да му пее, да му свири. Този му стремеж и обич родили прочутите родопски чанове.“ Тези думи на отец Константин Канев от знаменитата му книга „Миналото на село Момчиловци, Смолянско“ ни повеждат към другото лице на озвучаването на стадата – естетическото. Позамогналите се кехаи можели да си позволят и малко салтанатлък. Работата не е само до парàта за чановете, но трябвало доста да се наброи за овните и еркичите. Само те могли да носят тежките девьота. Всеки кехая се стремял да има „от хубави по-хубави“ чанове, селото да познава звученията им, така че хората да си казват: тая дизия е на тоя, тая е на оня и т.н.

Дизия чанове

Дизия означава подредбата на чановете от най-малкия до най-големия. Тази подредба е подчинена на хармонията и общата звучност на звънарския оркестър, разпределен по вратовете на ячки овце, овни и еркичи като магарета. Чановете в дизията се подреждали по следния начин:

1. Три жирици (тънкогласи чанове, тур. жирак – остър, звънлив звук), още се нарича жирьо или джиро чан.

2. Индже стамбол чан (от тур. индже – нежен, деликатен, изящен, в преносен смисъл), или само стамбол чан.

3. Каба стамбол чан (от тур. каба – нисък, плътен тон), или само стамбол чан.

4. Индже чан (отново нежен, изящен).

5. Каба чан (отново плътен, нисък).

6. Индже девьо (изящен голям чан). Георги Петканов в „Поглед в миналото на село Соколовци" търси връзката на девьо с персийското дев – голям, великан, но се вслушва и в обясненията на старите овчари, които смятали, че названието девьо идва от „деве" – камила, тъй като на първата камила от кервана слагали първата девьо – „индже девьо", или както се е наричал „бininджи девьо", на втората камила „орта девьо" или „икинджи девьо", на третата – „ючунджи девьо", на четвъртата – „дьортюнджи девьо", и т.н., та ако някой от чановете замлъкне, да знаят керванджиите, че с тази камила става нещо и най-често е нападната от разбойници.

7. Орта девьо (среден, междинен голям чан).

8. Ючунджи девьо (трети голям).

9. Дьортюнджи девьо (четвърти голям).

10. Бешинджи девьо (пети голям).

11. Алтънджи (шести голям).

12. Единджи девьо (седми голям).

13. Секизинджи девьо (осми голям).

И още подробности: до номер 7 чановете били носени от здрави овце и овни, а оттам нагоре до 13 – от яки еркичи, тях все сравняват с магарета. Константин Канев и Георги Петканов описват подредбата на чановете до 13, а в монографията на Анастас Примовски „Бит и култура на родопските българи" и в чокманската история липсва осмото девьо – секизинджи девьо, та наброяват до 12. Че осмото е съществувало, има много свидетелства – дали като додатък към дузината, или вместо някоя от другите. Имало е не само осмо, но и девето девьо – дукузунджи девьо. Стою Гуглев от Момчиловци, който бил нещо като акордьор на дизиите, дюздисвал (изглаждал) чановете с пилене отвътре и отвън, за да имат чист звук в стройната гама, да не се давят един други. Същият тоя Гугльо след бая кандърми убедил майстор чанджия в Гюмюрджина да му излее дукузунджи девьо, за което трябвало да направи и специален калъп. „Деветката" тежала 5,5 оки, още се питам какъв ще е тоя еркич, който ще раздруса тая тежест. Гугльо, като си платил, разбил калъпа, друг да не може да се похвали с чан като неговия. Тогава е нямало „Гинес", та Гугльо от Момчиловци да се запише в знаменитата книга, още повече че за най-тежък чан са приемали единджи девьо, който на кантар бил от 2 до 2,5 оки (от 3 до 4 кг). Цяла Гюмюрджина се

събрала да чуе прочутото девьо и да види еркича, който я носи. А Гугльо прекарал агушевите овце през центъра на Ксанти и там да се порадват на чана чудо. И станало събитие, което дълго се споменавало.

В един оркестър може да се смени контрабасът с туба, пианото с акордеон, но в дизията можеш да туриш вместо един чан само друг чан, и то със същата звучност. Защото всяко от тези звънарски творения стои на определено място в нотната стълбица. А тя изглежда така: най-малкият звънец джиро чан отговаря на горно сол, каба чан – на горно фа, стамбол чан – на горно ми, индже чан – горно ре, каба чан – горно до, индже (бириндджи) девьо – си, орта (икинджи) девьо – ла, ючунджи девьо – сол, дьортюнджи девьо – фа, бешинджи девьо – ми, алтънджи девьо – ре, и единджи девьо – до.

Няма човек да не е виждал чанове, макар и в музей. Всички знаят, че те приличат на пресечен конус, напомнящ фес хамидие. Сплавта, която се излива в калъпите, е от мед (бакър) и калай, а среброто, което се добавя по хатъра на поръчващите кехаи и овчари, още повече избистря звука. Сребро е това, шега няма! Колкото повече, толкова по-добре! Пò мераклиите чанджии доукрасявали своите произведения с човешки фигурки или някакви други знаци. Всеки според фантазията си и според мерака на клиента. На кука отвътре в чана има провесени зилове (ударници) – малки звънчета или пък железни и оловни топки. Кюприята – горната външна част, е свързана с тасми – кожени ремъци, широки от 2 до 10 см според големината на чана. Ремъците се закопчават чрез

Чановете на Иван Стайнов, 1967 г.

катарами (спръжди). В покрайнината Бабяк наричали чановете тучове.

Еркичите носят и тюмбелеци. Това са големи татралки (хлопатари), изработени от бакърена или желязна дебела ламарина със зилове – малки звънчета или железни топчета. В оркестъра на стадото заместват тъпана или контрабаса. На три еркича се поставят три различни по големина тюмбелеци, чиято звучност е на ниските до, ре и ми. Но има едно условие за присъствието на трите тюмбелека в овчарската музика – в стадото да е цялата дизия, иначе в главите ще се набиват само „тъпаните". Дизия чанове без тюмбелеци била сирак дизия – напомня Константин Канев. Тюмбелеци и татралки се правели от агуптите ковачи в Мадан и най-вече в село Катун, Драмско. И в тюмбелеците слагали по малко сребро да могат по-добре да „отпарят и думкат".

Някога искал ли някой нашенец да си поръча чанове, каквито и да са, пък и такива, „дето ги няма никъде", посоката е далечният Неврокоп, където изливали и камбани. Другите пътища водят до близката Гюмюрджина и до с. Кетенлик, където майсторите слагали в сместа освен сребро и други съставки, които пазели в тайна. Чанджиите в Гюмюрджина леели чановете в калъпи и ги нареждали по реда на дизията. Представете си картината: мераклиите овчари обикалят около калъпите и избират внимателно бъдещата симфония за стадата си, ако им трябва цяла дизия. Или пък искат да си попълнят липсите в хармонията, нямат, да речем, каба стамбол чан или пък ючунджи девьо, или пък който и да е друг, а всяко отсъствие на един от дизията разваля хармонията. Пазарлъкът е сторен. Няма скрито-покрито. Купувачът присъства на леенето. Той знае, че от чан до чан има разлика, затуй изважда едно дюкме (сребърна пара) и го хвърля в сплавта. Колкото повече сребро (гюмюш) има в девьота, толкова звукът става по-благ. Константин Канев раздипля историята на прочутата секизинджи девьо (т.е. осми голям), която имал Шеин ага от Саксалъ. Купил я от Исан бей, той пък се сдобил с нея срещу 1 кило мисир (!) в 1874-а, година на мора („кълан сенеси"). Нейният стопанин кехая, българин мохамеданин от с. Кестенжик, владетел на 12 000 брава преди епидемията, бил принуден да продаде на удивително ниската и унизителна цена девьотата, излята пред очите му и в която хвърлил не едно, а четири дюкме. Казвали, че звънът на чана се чувал на 30 километра надалеч. Но това секизинджи девьо не давало мира на едни и на други. Една вечер в полите на Родопите, западно от с. Исикьой, в Коук дере през нощта стадото е обсадено. Нападателите стреляли, вмъкнали се сред овцете и достигнали до еркича със знаменития чан. Още малко и кръв да се пролее – за един чан. Чан, но какъв, пълен с гюмюш. Шеин ага бил като болен, овчарите му плакали от мъка и се упреквали един друг, че са загубили прочутия чан. „Откраднаха ми сърцето!", рекъл един от тях.

Чуйте само как цонкат чановете в една песен от село Жълтуша. В нея народният певец се възхищава на Мехмед, овчар с мерак и салтанатлък: „Чановете га ги навързеш, навързеш, / през гора да ги преведеш, преведеш, / горана да

разшънляваш, шънляваш, / през река да ги преведеш, преведеш, / рекана да прекусяваш. / През село га ги преведеш, преведеш, / селото да заглушаваш…“

Девьота звънтят не само по пасбищата, а и в родопската песен. Чановете и тюмбелеците са неделими от гайдата, а тя от песента. „Овенчо вакал, каматан“ е заглавие на песен, която има много варианти. И въпреки отликите между тях всички подсказват, че стадото с овните и чановете са лицето на стопанина, те определят градусите на неговото самочувствие. Но когато техният сайбия – кехая или овчар – е млад, той се обръща към най-близкия си овен, който никога не е друг, освен вакал и каматан, да го поведе към бъдещата невеста. Толкова са навързани двамата. И от достойното поведение на овена зависи щастието на стопанина му.

Асан на овен думаше:
– Овенчо ва̀кал, ка̀матан,
ага̀ ми минеш през градо̂н,
височе до̂ржи главо̂та,
ситно ми ме̂сти ногите,
уйгу̀н да цо̂нкат ченкове.
Теб ще та питат, овенчо,
мо̀ми и млади неве̂сти:
„Женен ли ти е сайби̂ѐ?“
Пък ти хми ре̂чи: „Не ми е!“

Тая песен се пеела на седенки в Триград. Във вариант на същата песен в Богутево молят водача на стадото – „ситанко стипай с ногине / зам да ти цонка девьона…“

Другата е от овчарското село Соколовци:

Овню лю вакал, каматан,
…
Кога през село ще минем,
височко вдигай главо̂та,
ситничко стипай земьо̂та,
сербѐз ми цо̂нкай девьо̂та.
Всички щат мо̀ми излѐзо̂т,
теб щат, овню лю, да питат:
„Сайби̂ѐ главѐн ли ти е,
главѐн ли е, женен ли е?“
Пък ти хми ре̂чи, овню лю:
„Нито е главѐн, ни женен,
гизди̂ло носи в поеса̂н.“

В Райково има няколко варианта – текстови и музикални – на „Височку вдигай главата“. Ангел Спасов ги е събрал в книгата си „Народни песни от Рай-

ково и за Райково". Мъничко от една от песните:

Ага минем приз село,
ситничко стипай с ножинки,
височку вдигай главȍта,
та ми разтрȍсвай чȅнове,
чи ще си ми излезȍт
на малачкине вратинки
райковски млади девойки,
на кафезлуну пенжурки –
райкуски млади нивȅсти.

И така: „уйгун да цонкат ченкове" , „зам да ти цонка девьона", „сербез ми цонкай девьота" или „та ми разтросвай ченове", всичкият тоя парад с овните и звуковата дандания по селски мегдани и градски стъгди е магнитът, който ще привлече момите към овчаря, който се е позамогнал – станал е сайбия, има стадо с чанове и вече е таман за женилка. Затуй е „турил гиздило в поясан". Истинският овчар е този, който пасе и свои овце, не само чужди. Той е и кабадаия, облечен е като кехая и въоръжен като панта. Но не един и двама от тия славни мъже, които не се плашат от мечки и вълци, били слаби в тънката работа – изпречвала ли им се жена, потъвали вдън земя, „от срам чак се втрисали…". Защо тогава да не задвижат магията на чановете, защо да не се опрат на най-близкото си живо същество – овенът, който е винаги вакал, каматан. И друг не може да бъде!

Мъката ражда песни. Затова са се нароили тежки песни за овчари, отишли на гизльо (зелена паша) в Беломорието и там полето – „пекливо, пекливо и болезливо", им изида душицата. Да не повярваш, че това е същото поле, което от октомври до май гостолюбиво приема родопските стада. Но да карам наред.

Къде 20 юли, около Илинденя, се захващат със стригането на шилетата. Преди стрижбата ги оплавят (окъпват). Най-често това става на някой вир (ако има водопад, още по-добре). Превръщат го в „плаливо". Едно по едно хвърлят шилетата във водата, после ги отпъждат към някоя присойка да изсъхнат доволно и да се напасат. Преспиват на място, къдетоярината (лятната къса вълна) да не се изцапа. На каркъма (стрижбата) всяко остригано шиле получава първата си дамга с катран. Белязано със знака на сайбията му, то, така да се рече, е осчетоводено. Стадото вече е готово за път към полето.

Остава шилегарите да се простят с близките си – с майка и бубайко, с братя и сестри, с роднини, с невести и гальовници. Това прощаване не е шумно, няма „рукоть и пукоть", дори е повечко тъжно заради нагорчаващия вкус от неизвестността, която тегне над тръгналите на юг насреде лято овчари, най-често млади младенци, защото зелената паша в полето е зачернила много овчарски майки. Сетнините на тия млади или недотам млади мъже, които днес-утре ще хванат пътя за „увона" (полето), са неясни и това прави раздялата трогателна.

Зелената трева в Беломорието била благодатна за младите животни, те „пу-

щали бой", вълната им бързо израствала за през зимата. Но гизльото за много шилегари било истински бич божий, особено за излезлите на паша в Енидженско и Саръшабанско. Защото климатът на юг от планината е тежък и нездрав, горещините са големи и родопчани, дошли от високо и хладно – не ще и дума, те не са гевезета – трудно привикват. Овчарите най-често откарвали стадата при старите си аголи, но не спирали в къшлите и колибите. Пасли шилетата през нощта, а през деня оставали под дървета на сянка, там, където ги „срьошне сонцето". Температурите се променят рязко – денем е непоносимо топло, а нощите са студени. На всичкото отгоре гъмжи от комари, водата е „захирли" (отровна). Пълно е с плодове полето, но е рисковано да се ядат – особено крушите и пъпешите. Колко му е в такова време да настинеш! Настинката пък отваря врата на маларията. Овчарите трябвало да се хранят умната – месото и сиренето не влизали в менюто им, не може да се ядат в това болезливо време. Остават вездесъщият качамак, млякото… (Ще попитате: откъде мляко у шилетата? Във всяко стадо имало по две-три кози, манзари ги наричали, да хранят овчарите.) И още оцет, дини и някои зеленчуци.

Може би читателят вече се досеща защо майките изтръпвали, щом научавали, че кехаята провада чедото им на гизльо. Мераклиите да се хвърлят в летния пъкъл на Беломорието не били много, затова понякога хвърляли чоп кой да иде. Но и как да не изпълниш волята на кехаята или предизвикателството на жребия. Това е гечинмекът ти. Единственият. Друг няма. Е, имало и щастливци, които години наред слизали от планината на гизльо и глава не ги е боляла. Песните не са за тях, а за тези, които са останали навеки в пекливото и болезливо поле.

Стою не ще да чуе майка си, която го предупреждава:

Ага ми пôдеш, сину лю,
нах чуждо поле пекливо,
пекливо и болезливо,
немой се вода напива
и немой лêга на сêнка
под кичестото караче.

Шилегарят се разболява. Никой няма при него, „лю адно пиле славейче / в ỳста му вòда носêше / и с крилца му сêнка правêше". Песента е чепеларска, Ангел Райчев я записал през 1954 г. Преди него пак в Чепеларе Васил Дечов предава песен, която се е пяла при изпращането на гизльо.

Ага ми пôдаш, сину лю,
в равнуну поле широку,
нимой са вòда напива,
нимой лêгна та заспа.

И тук Стою се разболява („лоша ме глава забуле“) и поръчва на майка си да „прави що прави, нащьене дьене да прави“, та да торне към равното поле широко. И се прощава с нея, че не я послушал, ага „торнувал с дребни шилета на гизльо“.

В Соколовци овчарят Гавраил Гьопсалиев, доживял 93 години, разказва в песен за Иван, когото кехаята изпраща заедно с Димо Карлуковчето (от Карлуково – Славейно) и Стоян Делекьовчето на гизльо. Любето го среща и му вика:

Иване, либе Иване,
каде си то̀рнал, Иване?
Полето кажêт пекливо,
пекливо и болезлѝво,
водона му е захирлѝ,
та щиш, Иване, разболê,
кой ще ти во̀да донесе,
кой ще шилета напои?

Иван има малко другарче – алчийчо вакал, каматан, „то ще донесе вода и шилета ще напои, на сенка ще хи заведе“. Пак неизменният образ на овена – пак вакал и каматан – приятелят на овчаря.

Константин Канев разказва за Диню Панайотовски от Горно Дерлеке, 22-годишен овчар, висок на ръст, с хубави черни очи и мило лице, по характер кротък и благ. Малария прекъсва в Гюмюрджинско неговото овчаруване и краткия му живот.

Стана ми Диню та торна, замами дребни шилета
низ Бела река надолу, пред сраде село Устово,
та си ги Диню отмами на късабо кърско оголя.
Не било много, ни малко, за две, за три недели,
Диню са болан разболя, тьожка го троска налегна.

Песента стъкмявали гальовници и братовчедки на останалия в равното поле широко и давали мелодията. И цяло село научавало, че еди-кой си овчар умрял и моми му изпели песен. Какъв по-добър начин да изразиш почитта си към смъртника от това, да му издигнеш паметник от песен. Отец Канев твърди, че пристигнела ли тъжната вест от увона до вечерта се раждала песента. И на другата сутрин рано жътварките отивали на жътва и чували как нареждали майки и сестри за умрелия овчар. Покъртително е да чуеш припяванията на майките, които се носят от пенджерите: „Синьо льо мои, сину льо, кой ти счеса черна косица, кой ти затвори чорни очички, кой ти носи бело коливу, кому предаде дребни шилета“.

Песента нашенецът поема ведно с майчиното си мляко, тя влиза в кръвообращението му, тя не заспива, събужда се при всяко събитие – лично, семейно, обществено, било то значително или дребно, и го съпровожда до края на дните, дори оживява смъртта. Васил Левски обичал да пее народни песни.

Само за балсам на душата ли? Не! Захарий Стоянов добавя, че народните песни са „предшествующи елемент на всяко сериозно дело“. Ще ми се да е така и днес. Но… все това но.

Да стъкмят текст, да му турят мелодия, на момите от Дерекьой не е било трудно не само защото живеят с песента и тя живее чрез тях, но и защото фолклорът е изграден от модули (схеми) и постоянно повтарящи се образи, но тази повторяемост не пречи всяко народно творение да бъде неповторимо. В песните за гизльо полето навсякъде е едно и също – „пекливо и болезливо“, а водата захирли. И това е така, защото такава, а не друга е народната представа за лятното Беломорско поле и нищо не може да я промени.

Но да продължа по тъжната върволица от песни.

Дойчо отива на гизльо и казва на майка си, че „лоша сам соне сонъла – черно ма куче ухапа и мъ съарцено изедъ“. Предчувствието се сбъдва, Дойчо се разболява, баща му идва да го види, но „Дойчо бê легнал, загинал, та сѫ гу бêха погреблъ вав Карау̀тска алѝê“. На гроба му вият кучетата на овчаря и не пускат никого да наближи и свещица да запали. Тая песен е от Стойките и е записана пак от овчар.

Деветима другари метнали чоп кой ще на гизльо да иде. Чопан се пада на Тодор, най-малкият между олдашите. Той се разболява лошо. Последното му желание е:

… ту̀ва ми кôща гра̀дите,
че ми на нее сто̀рите
от четри страни пенжуре.

Четирите прозорци трябва да гледат към старата му майка, сгодните олдаше, стария бобайко и дребните сестрици. Песента е от Чепеларе. Същия мотив го има и в песен от Соколовци:

Диньо на баща викаше:
Тетьо лю мили и драги,
йе ще си ту̀ва о̀станем
в равносо поле широко,
ту̀ва ми кôща гра̀дите
с два ми до три пѐнжере.
Единан пѐнжур да гльода
нах мойна стара майчица,
другиêн пѐнжур да гльода
нах милно êсно слôнчице,
третиêн пѐнжур да гльода
нах мои сгодни олда̀ше.

Кехаите и овчарите са гурбетчии и номади едновременно, те прекарвали

с овцете голяма част от живота си далеч от родното си село. Живели зимата в аголите в Беломорието, в село се връщали за по няколко дни по празниците, летос – в родопските планини. Още седем-осемгодишни момчета, тръгвали с бащи, братя, роднини или комшии да учат овчарския занаят. И израствали по аголи, мандри и кърища. Там от деца ставали сурови мъже и добри стопани, за да преживеят сетне няколко десетилетия по далечни места. Така че малцина от тях са склопявали очи у дома си при жените и децата си, само тия, които са захвърлили гегата и силяхлъка, или престарелите. Много от овчарите имали старите къшли за второ родно място: „Дано умра на колибаса, та ей тува да ма погребете." Умирали са от болести – троска, корем, охтика (болните овчари били в ръцете на съдбата – „или да умират, или да оживят"), каквото е писано. Тръснела ли ги някаква болест, оставяли ги да лежат в къшлата на агола, за постелка им служела овча или козя кожа – пустакия, завивали ги с кепета и шалове. Ако до десетина дни не се давръндиса болникът, кехаята изпращал да доведат хекимин или поръчвал на някой близък да го придружи до селото му. Така че овчарите най-често умирали в колибата или на път, рядко стигали до дома си. Където Господ им духне свещицата, там…

Ставали са жертва и на честите страшни наводнения или на зимни фъртуни, макар те да са рядко, някои изчезвали безследно, други били убити от крадци и разбойници или падали в крамоли с аркадаши. Това е време за живеене, но и време за умиране. Дето има кощи с люде, има и гробе. Много дерекьовски овчари почиват в християнските гробища в Саксалъ. С погребенията там се занимавала баба Папануда. Където и да е, все ще се намери по една баба Папануда да ни изпрати от тоя свят по човешки.

Овчарска кошара

Вели Чаушев знае, че съм потънал до гуша в овчарската тема, и като земляк и приятел ми звъни. Попаднах на прелестна нашенска песен, казва, найдах я в сборника със златоградска народна поезия. Вземи листче и пиши. Песента е под номер 75 и е на страница 52-ра. Нарича се „Моминке черноокичке“. Бързам да отворя книгата. Преди време бяхме с Велито в родния му град и там Ефим Ушев ми подари този сборник с песни от Златоградско, от Неделино и Дрангово. Ушев е журналист, прави „Златоградски вестник“, занимава се с краезнание, той е стъкмил сборника. Ето я и песента, препоръчана ми от Велито:

Моминке ле, чернодкичке,
чернодкичке, мренодкичке!
Я та галя, ти не знаеш,
я та слѐдя – ти не видиш.
Дъъ да сторим верен къвуль:
ти да станеш зелен чаир,
я да стана вакъл овен,
да ти ходя по чаирън,
да ти пàса ситнана трева,
ситнана трева, дѐтелина.
Узнали ги комшѝене,
комшѝене, душмàнене.
Та си фàтиха гюнлюкчѝе,
гюнлюкчѝе, кòсаджие –
закосиха зелен чаир,
прикосиха тъ̀нкана змия.
Не е било тъ̀нка змия,
ам е било мòминуну,
мòминуну тъ̀нко кърстче.

Трябва ли да ви навивам, че такива песни равни нямат? Заради тях казваме, че народният поетичен гений не се достига, те делят мегдан с най-висша поезия. „Я та галя, ти не знаеш, я та следя – ти не видиш.“ Колко просто, че колко изящно до съвършенство! А и откъде се пръкна това „мреноокичке“? Горе, в Смолянско, този образ не би се родил, а тук, под Златоград, бързеите на Сютлийка бъкат от мрени. А на всичкото отгоре за капак тая тънка змия, която си е моминското кръстче. Не бе необяснимо защо си спомних за друг златоградчанин – писателят Станислав Сивриев. Той казваше, пък го е и писал, че не може да се насити от такъв поетичен образ като „оти ти плачат очинки, пък ти са смее лицено…“. Песента „Момне ле, мари хубава“ беше любима и на смолянския журналист Петър Илиев, родом от Давидково, душевен човек и приятел с гледец за тия тънки неща. Петьо много ми липсва. И не само на мене…

Но другаде ме тика Велито – към облога между младите: тя да стане зелена ливада, а той вакал овен, да ходи по ливадата и да й пасе тревата. Песента

не е овчарска, но предводителят на стадото е възпяван не само в овчарските и в митично-обредните песни, а и в моминските. Вниманието, да не река култът, на овчаря и кехаята към овена са прескочили в любовните песни. И в тях момъкът се оприличава най-често на вакал овен. Но златоградската песен е отишла оттатък сравнението с истинска художествена дързост: момъкът не само се превръща в овен, той иска да пасе ливадата, в каквото ще се превърне гальовницата му.

Според Димитър Маринов в „народната вяра“ овенът е недосегаем за лошите духове и самовилите. В песните той е отрупан с епитети и хвалби:

Руна, Руне!
Руна пасѐ сиво стàдо,
Овен има четеррога.
Ялъци му подресила,
Рогове му оковала,
ноги му е позлатила;
Звънци има за хилядо.
Сам овен е за две хиляд.
Той ѝ води сиво стадо.
Звънец дрънка, Руна пее,
Та се двама приглашават;
Кой ги чуе, той се чуди,
Що е тая хубавина.

Тази песен е от Демирхисарско, такава е картината и в песни от други краища. Овенът често е „с позлатени рогове и посребрени копити“. Овчарят обещава на овена да му позлати звънеца, та да пее като девойка, роговете му да посребри, да лъщят като слънцето (песен от Софийско). В габровска песен овенът си има име Караджа (от тур. еленчец) и обръщайки се към него, пастирят му се врича: „с вино ще те напоя, / с ориз ще те назобя, / вълната ще ти обнижа/ със дребен, ситен маргариц.“ Разбира се, „ако ми стадото измамиш“. Хубостите на овена все по-често са свързани с чановете и хлопатарите, които носи: „На гърло му сенджир за хиляда, / на сенджира звънец за две хиляди.“ Така е, защото „кога бие горе по планина, / он се чуе доле по бел Дунав“.

Старите хора казвали, че сънуваш ли овен, ще те споходи радост. Овенът може да се коли курбан, на служба, оброк; овен може да се коли и на принос, съобщава Димитър Маринов. В Смолянско има овен-годежник, който се носи от момъка на момата, когато се сгодяват. Жертвеният бял овен, остриган на ялъци (ивици) и украсен с цветя, в Долни Рупчос се нарича годеш. В неделя сутринта у момкови песнопойки го украсяват и му пеят сватбарска песен. Момъкът предупреждава овена: „Карагьоз, вакъл, каматън, / руса е, вакла момана, / тебе ще годеш да карам.“ Овенът му отговаря: „Сайбийо, мой сайбийо, / който ми глава отреже, / ръкине да си отреже, / от нийде ляк да не найде.“ Годешът се отвежда у момини, а годеницата сваля цветята, чана и го полюбва. Момците, които са довели овена, вземат чана да го върнат на зетя и заколват годеша.

Ако някой няма овен за курбан, коли шиле. Агнето се възприема като жертва, във всички обреди е жертвоприношение. То е най-богоугодната жертва. Гергьовден не минава без агне. Очовечено, агнето означава „незлобив, кротък", докато овцата символизира глупостта и тъпотата. Това не пречи в народните вярвания и овцата да е на почит и уважение. Но няма случай да се прави курбан със стар, болен, мършав или осакатен брав, здраве и берекет може да донесе ритуалното колене на младо и жизнено животно. Овца не колят, докато тя се ягни, па и яловица или стара овца, ако я колят, не се принася в жертва. Да видим какво пише Димитър Маринов на тема овца:

„Овцата в коледарските песни се нарича „ваклуша", „ваклошатка", т.е. с черен пръстен около очите. На ваклуша уподобяват всякога и момата.

Овцата е сагмалица, когато се обягни и дава мляко. Яловица, когато не се ягни, следователно не дава мляко. Яловицата се продава за клане.

Овцата по старост се нарича: овца на едно агне, на две агънца, на три и пр. – до десет, а най-много на 12 агнета; като стигне до тая възраст, тя ощърбее и вече се продава за клане.

Овците в голямо количество се наричат „сиво стадо".

Около овцата има устроени празненства. На Бъдня вечер ще се кади особен обреден хляб, наречен кошара, в който хляб овцете са представени с обора, егрека и стъргата. Тоя хляб се дава на овчаря."

Родопски овчари

